

УДК 811.161.1'42

БАТЬКИ ТА ДІТИ : СТРАТЕГІЇ І ТАКТИКИ В МІЖПОКОЛІННІЙ КОМУНІКАЦІЇ

Олена Руда

*Інститут української мови НАН України
вул. Грушевського, 4, Київ, 01601, Україна
arudaya@yandex.ru*

У статті порушено питання про тактики міжпоколінної комунікації. Авторка враховує роль позародинних комунікативних контактів, соціальну перевагу молоді в сучасних економічних реаліях, статус комунікантів тощо. Кожне покоління реалізує свої мовні особливості, специфіку побудови дискурсу і всередині групи, і з представниками інших груп.

Ключові слова: тактики комунікації, конвергенція, дивергенція, комунікативне підлаштування, маніпуляція.

Міжпоколінна комунікація в українській соціолінгвістиці – одна з маловивчених проблем. Між тим, аналіз реальних комунікацій свідчить, що вік мовців є важливим чинником, який впливає на процес комунікації, тематику спілкування, на акти комунікативного саморозкриття і на рівень задоволеності від спілкування. Показово, що категорія віку є особливою. На відміну від інших ідентифікацій, людина постійно перебуває в стані переходу від однієї вікової групи до іншої. Пам'ятаймо, що кожне покоління унікальне, оскільки формувалося в певний історичний період: сьогоднішній студент значно відрізняється від того, що навчався, скажімо, десять років тому.

Лінгвісти, психологи й соціологи з різних боків підходять до вивчення проблем, з якими стикаються представники тих чи тих поколінь під час спілкування. Перші роботи з міжпоколінної комунікації з'явилися в Америці та Великобританії ще в 70-х рр. минулого сторіччя і містили рекомендації щодо спілкування людей у повсякденному житті й професійній діяльності [1: 9]. Сучасні лінгвістичні студії [2–5] спрямовані на вивчення комунікативних ситуацій і мовної поведінки людини, які залежать від її цілей, потреб, мотивів, очікувань і намірів. Для розвитку вітчизняної лінгвістики на світовому рівні вкрай важливо, щоб сучасні студії, спрямовані на вивчення мовної поведінки людини, враховували серед перемінних, що визначають хід комунікації, окрім соціальних характеристик, статі, також вік мовців та відстань між ними (те, чи є вони родичами, знайомими, друзями).

Портрет мовної особистості не буде повним, якщо поза увагою дослідника опиниться такий важливий її параметр, як вік, що впливає на добір комунікативних ходів і врахування якого визначає ефект комунікації. З уваги на мету нашої статті – визначити прийоми маніпуляції як однієї з основних стратегій і тактик у міжпоколінній комунікації, завдання вбачаємо в окресленні основних, на нашу думку, проблем, з якими стикаються представники різних поколінь під час спілкування.

Позародинні комунікативні контакти між представниками різних поколінь зводяться до мінімуму і мають поверховий чи формалізовано-ритуальний характер. Такий характер спілкування дає підстави вивчати міжпоколінну комунікацію як міжгрупову. Мовці, спираючись на очевидну інформацію, наприклад стать, вік, національ-

ність, і на зовнішні характеристики (одяг, зачіска, наявність татуювання), роблять висновки про належність чи неналежність співрозмовника до тієї чи тієї групи. У спілкуванні між особами з різних соціальних груп на перший план висувуються ознаки соціальної належності, внаслідок чого актуалізуються стереотипи, пов'язані в суспільній свідомості з тією чи тією групою, що спричиняє негативні оцінки, непорозуміння й конфлікти. Загострене відчуття належності до певної вікової групи виявляється в запрограмованості на певний характер спілкування з представниками іншої вікової групи – наприклад, на свідоме ігнорування запитань чи підвищення голосу. Скажімо, щодо людей похилого віку в сучасному українському соціумі існує низка кліше з негативною конотацією: *старий (стара), стара калоша, карга, старий пеньок, старпер* тощо. Не коротшим такий ряд буде і стосовно молодих.

Треба зазначити, що молодше покоління сьогодні чинить домінуючий вплив на формування цінностей та їхню зміну в представників інших поколінь. Це пов'язано з одержанням соціальної переваги в сучасних економічних реаліях. Люди старшого віку демонструють повільніші темпи адаптації до нових економічних умов, інноваційних технологій і соціальних практик, що прямо віддзеркалено у світоглядній парадигмі цілих поколінь. Часто від представників молодшого покоління можна почути оцінку моральних норм і цінностей старших людей як застарілих.

Від дорослих, які тісно працюють з дітьми, нерідко можна почути, що нове покоління не має потрібних комунікативних навичок. Молодь, натомість, наголошує, що володіння владою та неповага до них з боку старших унеможливають спілкування. Як правило, молоді люди скаржаться на те, що старше покоління говорить лише про себе та свої проблеми, одвічно моралізує. Для молоді бажаним є рівний статус у спілкуванні з дорослими, що передбачає, наприклад, однакове саморозкриття, паритет у поданні особистої інформації, схожість манер запитування (адже той, хто ставить більше запитань, має вищий статус і контролює хід комунікації) [1: 64–66].

Незаперечною істиною є те, що комуніканти прагнуть сформувати власний позитивний образ в очах людей з подібними соціовіковими характеристиками. У спілкуванні пристосування відбувається на різних мовних рівнях; прагнення бути лінгвістично схожим (схожі лексико-стилістичні засоби, паузи між репліками, манера перебування) продиктоване думкою, що подібність мовної поведінки зближує співрозмовників, приваблює один до одного. Це пояснює мотиви швидкої лексичної адаптації молоді, що виявляється в залученні в мовлення сленгових слів і виразів. Така тактика в міжпоколінній комунікації – конвергенція – сприяє більшій задоволеності від спілкування представників різних поколінь. Звичайно, велике значення має інтерпретаційна компетенція співрозмовника, яка полягає в умінні декодувати сказане, а також лояльність до різноманітних девіацій. Зокрема, спілкування між онуками й бабусею може відбуватися без ускладнень навіть тоді, коли бабуся на позначення відомих сучасних реалій використовує лексеми, які з'явилися в її тезаурусі нещодавно і є важкими для запам'ятовування, у девіантній формі (*кахкотка* (дискотка), *фервейки* (фєєрверки), *маноез* (майонез), *млинок* (вентилятор)). *Онук, який справді хоче розказати своїй бабусі, як він познайомився з дівчиною, уникатиме слів «чат», «контакт» й іншої специфічної лексики.* Натомість *дивергенція* – настанова на увиразнення реальних чи помисливих розбіжностей – виявлятиметься в корегуванні мовлення співрозмовника, нібито нерозумінні сказаного. На лексичному рівні дивергенція також може виявлятися у використанні синонімів з різних стильових реєстрів, ненормативної лексики тощо.

Мовці, котрі прагнуть порозуміння, дотримуватимуться й певних дискурсивних тактик. Особи старшого покоління можуть обрати тему, яка, на їхній погляд, цікава молодшим учасникам спілкування, наприклад, сучасна естрада. Вибір форми й характеру спілкування також визначають дискурсивну тактику. Адже людина, яка не орієнтується в сучасній музиці, може побудувати розмову у формі запитань і відповідей. Отже, тактики побудови дискурсу та контролю за спілкуванням підпорядковані стратегії, яка дозволяє нівелювати соціолінгвальні відмінності між комунікантами, – *комунікативному підлаштуванню*.

Утім можливий ефект надлишкового підлаштування. В міжпоколінній комунікації це, до прикладу, надміру гучний голос, надмірна артикуляція, спрощення мовлення, запитування заради перевірки розуміння, т. зв. «сюсюкання» у спілкуванні з людьми похилого віку.

Комунікація всередині родини зазнає впливу дещо інших соціальних і психологічних чинників. Оскільки родинна діалогічна комунікація має характер побутової розмови, а не соціальної взаємодії, їй властиві незапланованість, широкий діапазон тем і мовних засобів. Відсутність соціальних обмежень, можливості для більшої саморепрезентації сприяють ліпшому розкриттю мовної особистості. Форми родинної комунікації й внутрішньородинні конфлікти дають багатий матеріал для аналізу міжпоколінної комунікації. Саме в спілкуванні батьки й діти намагаються віднайти баланс між ієрархією й рівністю.

Ствердження своєї особистості через дітей виявляється у використанні випрацьованих завдяки життєвому досвіду тактик і стратегій спілкування. Одне з перших місць у тактичному арсеналі дітей посідають *маніпуляції*, за допомогою яких вони домагаються від дорослих бажаного або уникають неминучого покарання. Характерними ознаками цього психологічного впливу є його прихований характер, намагання маніпулятора здобути т. зв. «виграш», використання психологічної вразливості людини, створення штучної мотивації, майстерність маніпулятора у використанні маніпулятивних тактик [6; 7]. Цікавим матеріалом для дослідження є тактики спілкування маленьких дітей, які дорослі називають «маленькими хитрощами» і з радістю переповідають знайомим. Звичайно, копіювання мовної поведінки дорослих викликає в них же лише замилування.

До прикладу, *Дівчинка трьох років у телефонній розмові зі своєю бабусею запитує, чому та довго не приїжджала в гості. Бабуся, своєю чергою, цікавиться: «А чому ти не приїжджаєш?» На що дівчинка відповідає: «Немає коли. Кожен день з ранку до ночі садочок і садочок».*

Маніпулятивні потуги дітей, на відміну від маніпуляцій дорослих, найчастіше виявляються прозорими для старшого покоління:

Телефонна розмова матері з донькою семи років, яка залишилася з бабусею.

1. *Що ви сьогодні вечеряли?*

2. *Бабуся вареники варила.*

3. *А ти їй допомагала посуд мити?*

4. *Мам, я вже не можу говорити, мені пора лягати спати.*

Іноді батьків вражає та дивує «доросле» мислення дітей, адекватні ситуації вчинки. Історії, що ними рясніє життя кожної родини, стають сюжетами анекдотів. Як і багато інших видань, газета *«Рапота»* вміщує такі «дитячі історії»:

Батько привіз маленьку донечку до дитячої клініки на щеплення. Наталочка спостерігає за тим, як медсестра готує шприц з вакциною, тоді раптом повертається до тата й каже:

– *Татку, я на тебе в машині зачекаю, добре?* [8: 54].

У підлітковому віці діти, як правило, інтегруються до молодіжних субкультур з відповідними мовними засобами індикації, активно засвоюють молодіжний жаргон і сленг. Підлітки набагато більше часу витрачають на школу й спілкування з однолітками, ніж на спілкування в родинному колі. Прагнення до незалежності від батьків, вчителів й інших дорослих, пошук власного «я», визнання однолітків – усе це визначає їхню мовну поведінку. Підлітки часто вдаються до «лінгвального шокування» у спілкуванні з дорослими, ніби перевіряючи їх на мовну й світоглядну незаскарублість. Приміром:

Хлопчик 12 років розмовляє зі своєю тіткою.

Тітка: Думала почитати книжку, почала – бачу, що я її вже читала. До речі, можеш ти почитати. Там про хлопчика Ластіка й про його фантастичні пригоди...

Хлопчик: І що він куриє?

Тітка: Я забула. Почитай – дізнаєшся.

І хоча тітка декодувала смисл запитання племінника («яку наркотичну речовину вживав герой книжки, що йому приверзлися фантастичні речі»), вона зберігає комунікативний баланс, не полишаючи ролі вихователя.

Маніпулятивні тактики підлітків мають більш прихований характер і досконалішу мовну реалізацію, що засвідчує розвиток мовної й комунікативної компетенції тією мірою, як людина набуває більшого життєвого досвіду і засвоює різні «життєві жанри»:

Син-п'ятикласник надсилає мамі три повідомлення поспіль:

SMS № 1: Матусю, ти в мене найкраща у світі!

SMS № 2: Мама, я тебе дуже люблю.

SMS № 3: З контрольної отримав «двійку».

Маніпулятивні стратегії й тактики батьків, об'єктом реалізації яких є їхні діти, мають переважно виховний характер. Схематично й гіпертрофовано, але досить переконливо їх змальовує Олег Черногуз у гумористичному оповіданні «Веселі поради»:

<...>Якщо ваша дитина несподівано заплакала, ви їй негайно покажіть дядю й кажіть:

– Он бачиш того дядю?

Дитина насторожується й замовкає. Якусь мить дивиться, куди спрямовано ваш вказівний палець. <...> Потім ви питаєте в дитини, чи вона знає, що цей симпатичний дядя може зробити з нею, якщо вона не слухатиметься маму...

– Він тебе забере з собою, – тасмичне повідомляєте ви.

Дитина підносить кулачки до очей.

– Кине в мішок.

Дитина починає кулачком терти очі.

– Мішок зав'яже дротом, прив'яже камінь і викине в море.

Дитина заходиться плачем.

– Перестань, бо якщо тебе акули не з'їдять, то цей дядя сам тебе з'їсть.

Дитина ридма ридає.

– Цей дядя всіх таких плаксивих діток їсть.<...> [9: 261].

Через маніпулювання дітьми дорослі намагаються досягти власних прагматичних цілей, які виходять за межі власне процесу виховання або навіть суперечать головним їхнім принципам. Так, у повісті «Життя та пригоди Ельбрика Чепчика» Олег Черногуз змальовує сцену з родинного життя – підготовку до прийому поважного гостя:

<...> – Так от, Ельбрику, цьому дяді з лисою головою ти повинен сказати: дядя Серьожа. Дійшло?

– Дядя Серьожа, – втруtilась мама, – а не дядько Сергій, і взагалі я давно з тобою хотіла поговорити. Ти дуже грубий в розмові з старшими і надто багато задаєш питань. Тебе поважати ніхто не буде.

– Ану скажи: дядя Серьожа. От уяви собі – я дядя Серьожа. Зараз я проімітую.

І тато, надуваючи щоки, каже:

– Здрастуй, хлопчику! Як тебе звати? Ну, відповідай, дурню, тебе питають.

– Він же глухий. У нього язика немає. А вже до школи ходить, – бере мене на глузи мама. <...>

– Правильно. А потім ти у дяді Серьожі запитаси, чи є у нього такий хлопчик, як ти. Якщо є, то запитаси, як його звати, і чи ходить він до школи, і чому він не прийшов до нас. <...>

– Прийде дядя Серьожа, більше всіх з ним грайся і частуй його цукерками. Хай всі знають, який ти розумний хлопчик. <...> [9: 53–54].

Для того, щоб справити потрібне враження на начальника, батьки хлопця використовують майже всі маніпулятивні прийоми – і погрози, і моралізаторство, і образи, і компліменти. Ілюстрацією маніпуляції, в якій дитина – лише інструмент для досягнення потрібного ефекту, є така гумористична порада письменника «Як підкреслити, що ви дружина не рядового товариша»:

<...> Якщо ви їдете в поїзді чи пливете на теплоході, а може, відпочиваєте на Чорноморському узбережжі, й раптом ваша дитина починає пусувати у присутності посторонніх, кажіть, не поспішаючи:

– Вовик, як тобі не соромно так поводитись? Ану перестань, а то дядя й тьотя ніколи не повірять, що ти син центрального нападаючого з команди «Азовсталь». Або:

– Вовик, коли твій татко знімався в кінофільмі «Горе без розуму», то він ніколи не думав, що в нього виросте такий синочок-пустун. <...> [9: 304–305].

Отже, кожне покоління має свої мовні особливості, специфіку побудови дискурсу і всередині групи, і з представниками інших груп. Належність до певної вікової групи найчастіше визначає характер спілкування з представниками іншої вікової групи. Комунікативна тактика уподібнення мовної поведінки в міжпоколінній комунікації – конвергенція – сприяє більшій задоволеності від спілкування представників різних поколінь. Натомість настанова на увиразнення розбіжностей – тактика дивергенції – призводить до непорозумінь. Тактики побудови дискурсу та контролю за спілкуванням підпорядковані стратегії, яка дозволяє нівелювати соціолінгвальні відмінності між комунікантами, – комунікативному підлаштуванню. Одне з перших місць у тактичному арсеналі і дітей, і їхніх батьків посідають маніпуляції. Через маніпулювання дітьми дорослі намагаються досягти власних прагматичних цілей, які виходять за межі власне процесу виховання або навіть суперечать головним їхнім принципам.

Перспективу дослідження вбачаємо у більш докладній класифікації мовленевих стратегій і тактик представників різних поколінь мовців, а також в аналізі зміни мовних настанов комунікантів залежно від віку. Актуальним, вважаємо, є проведення зіставного дослідження репертуару стратегій і тактичних маневрів мовців, мотивів, потреб, настанов представників різних лінгвокультур.

1. Романов А. Ю. Межпоколенческая коммуникация / А. Ю. Романов. – М. : Книжный дом «Либроком», 2009. – 256 с.
2. Белова А. Д. Комунікативні стратегії і тактики: проблеми систематики / А. Д. Белова // Мовні і концептуальні картини світу. – К., 2004. – № 10. – С. 11–16.

3. Дементьев В. В. Непрямая коммуникация / В. В. Дементьев. – М. : Гнозис, 2006. – 376 с.
4. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О. С. Иссерс. – М. : Изд-во ЛКИ, 2008. – 288 с.
5. Зимняя И. А. Лингвopsиxология речевоy деятельности / И. А. Зимняя. – М. ; Воронеж, 2001. – 432 с.
6. Копнина Г. А. Речевоe манипулирование : учеб. пособ. / Г. А. Копнина. – М. : Флинта, 2008. – 176 с.
7. Кара-Мурза С. Г. Маніпуляція свідомістю: навч. посіб. / С. Г. Кара-Мурза. – К. : Оріяни, 2003. – 500 с.
8. Рапогамa. – 2009. – №11.
9. Черногуз О. Веселі поради: Гумористичні повісті та оповідання. Літературні пародії / Олег Черногуз. – К. : Дніпро, 1980. – 463 с.

PARENTS AND CHILDREN: STRATEGY AND TACTICS IN INTER-GENERATION COMMUNICATION

Olena Ruda

*Institute of the Ukrainian Language
of National Academy of Science of Ukraine
4, Hrushevskoho Str., Kyiv, 01601, Ukraine
arudaya@yandex.ru*

The article encompasses the issues of inter-generation communication tactics. The author takes into consideration the role of out-of-family communicative contacts, social dominance of young generation in modern economic sphere, status of communication participants etc. Each generation realizes their own language peculiarities as well as specificity of discourse construction within the group and with representatives of other groups.

Key words: communication tactics, convergence, divergence, communicative adjustment, manipulation.

ОТЦЫ И ДЕТИ : СТРАТЕГИИ И ТАКТИКИ В КОММУНИКАЦИИ МЕЖДУ ПОКОЛЕНИЯМИ

Елена Руда

*Институт украинского языка НАН Украины
ул. Грушевского, 4, Киев, 01601, Украина
arudaya@yandex.ru*

В статье поставлен вопрос о тактике коммуникации между поколениями. Автор учитывает роль внесемейных коммуникативных контактов, социальное преимущество молодежи в современных экономических реалиях, статус коммуникантов и т. д. Каждое поколение реализует свои языковые особенности, специфику построения дискурса и внутри группы, и с представителями других групп.

Ключевые слова: тактики коммуникации, конвергенция, дивергенция, коммуникативное подстраивание, манипуляция.

Стаття надійшла до редколегії 17.06.2010

Прийнята до друку 17.09.2010